

і навичок, який виявляється в мовленнєвій діяльності особистості і є одним із складників загальної культури людини.

Враховуючи сказане, робимо висновок, що в навчальній роботі треба не тільки використовувати всі пізнавальні можливості студентів, але й всебічно розвивати їх, застосовуючи відповідні форми і методи роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: Наука, 1968. – 315 с.
2. Басев Б.Ф. Психология внутрішнього мовлення / Б. Ф. Басев. – К.: Рад. школа, 1966. – 192 с.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Избранные психол. труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 352 с.
4. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1981. – 320 с.
5. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
6. Гальперин П. Я. Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления / П. Я. Гальперин // Вопросы философии. – 1977. – № 4. – С. 95–99.
7. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – Москва-Воронеж, 2001. – 432 с.
8. Капинос В. И. Работа по развитию речи учащихся в свете теории учебной деятельности / В. И. Капинос // Русский язык в школе. – 1978. – № 4. – С. 58–66.
9. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
10. Кулибчук Л. М. Теоретичні засади розвитку образного мислення / Л. М. Кулибчук // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. – К.: Педагогічна думка. – 1998. – № 4. – С. 24–30.
11. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся / Т. А. Ладыженская. – М.: Педагогика, 1976. – 255 с.
12. Леонтьев А. А. Психолінгвістика / А. А. Леонтьев. – Л.: Наука, 1967. – 118 с.
13. Леонтьев А. А. Язык, речь и речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
14. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов // Отв. ред. Ю. М. Забродин, Е. В. Шорохова. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
15. Лурия А. Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 319 с.
16. Общая психология / под ред. В. В. Богословского, А. Г. Ковалева, А. А. Степанова, С. Н. Шабалина. – Изд. 2-е. – М.: Просвещение, 1973. – 351 с.
17. Основы теории речевой деятельности / Отв. ред. Леонтьев А. А.; АН СССР; Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
18. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
19. Сеченов И. М. Психология поведения / И. М. Сеченов. – Избранные психологические труды / Под ред. М. Г. Ярошевского. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 318 с.

УДК 811.161.2(07)

Л. П. САВИЧ

ВИВЧЕННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕДОВОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ У СВІТЛІ ПРАЦЬ О.М.БІЛЯЄВА

Проаналізовано один із аспектів наукового доробку професора Олександра Біляєва – вивчення передового педагогічного досвіду. Опрацьовано методичні знахідки вчителів, науковців, які стосуються висвітлення питань методичного характеру. Визначено джерела педагогічного досвіду, окреслено їх загальні характеристики, обґрунтовано доцільність використання у практиці школи. Висвітлено власний погляд на внесок лінгводидакта у розвиток окресленого питання.

Ключові слова: передовий педагогічний досвід, джерела педагогічного досвіду, урок мови.

ИЗУЧЕНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕРЕДОВОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА В СВЕТЕ РАБОТ А.М. БЕЛЯЕВА

Проанализирован один из аспектов научной наработки профессора А.М. Беляева – изучение передового педагогического опыта. Обработаны методические находки учителей, научных деятелей, которые касаются освещения вопросов методического характера. Определены источники педагогического опыта, очерчены их общие характеристики, обоснована целесообразность использования в практике школы. Освещен собственный взгляд на вклад лингводидактики в развитие обозначенного вопроса.

Ключевые слова: *передовой педагогический опыт, источники педагогического опыта, урок языка.*

L. P. SAVYCH

STUDYING AND APPLYING OF PROGRESSIVE PEDAGOGICAL EXPERIENCE FROM THE VIEW OF SCIENTIFIC WORKS BY PROFESSOR A.M. BELIAEV

This paper analyzes one of the aspects of scientific research conducted by professor A.M. Beliaev – studying of progressive pedagogical experience. Methodological findings which are in touch with methodological questions discovered by teachers and scientists were processed. The sources of pedagogical experience along with their main characteristics were defined. Also the reasonability of applying such experience at school practice was grounded. The self-view at contribution of lingvodidactics at the evolution of indicated question is shown.

Keywords: *progressive pedagogical experience, the sources of pedagogical experience, lesson of language.*

В умовах національного відродження перед педагогічною наукою і практикою постають проблеми, зумовлені потребою звернення до методичної спадщини видатних учених із метою використання їх здобутків у сучасній школі. Осмислення прогресивних ідей минулого з погляду сьогодення є необхідною передумовою всебічного розуміння проблем, що виникають у зв'язку зі створенням національної системи освіти. Вивчення наукового доробку вітчизняних учених залишається актуальним, збагачує вітчизняну науку, дає можливість прогнозувати її майбутнє.

Школа за роки свого існування нагромадила багатий передовий досвід – джерело розвитку педагогічної науки, підґрунтя зростання професіоналізму, майстерності вчителів-практиків. Його постійне вивчення, осмислення, оновлення зумовлене змінами парадигми освіти, концепцій навчання й виховання, форм і методів практичної діяльності педагогів.

Мета статті – проаналізувати методичні праці О.М.Біляєва, присвячені опису передового педагогічного досвіду, а також визначити його роль та значущість у розвитку методичної думки.

Передовий педагогічний досвід – це сукупність знань, умінь і навичок, набутих у процесі безпосередньої педагогічної діяльності; форма засвоєння педагогами раціональних здобутків своїх колег.

О. М. Біляєв, як один із фундаторів методичної науки, був добре обізнаним із проблемами тогочасної школи, тому у системі його поглядів завжди висвітлювалися питання, які б допомагали вчителям-словесникам підвищити ефективність навчання рідної мови в школі. Це, у свою чергу, потребувало не тільки створення нових методичних розробок, а й вивчення та осмислення уже відомих лінгводидактичних надбань. Серед останніх варто назвати наукові праці лінгводидактів, учителів, які дають змогу репрезентувати їх передовий досвід.

Як відомо, основною формою організації навчально-виховного процесу є урок, тому перед методичною наукою постає завдання, що полягає у пошуку шляхів піднесення його

ефективності. З цією метою О.М.Біляєв детально проаналізував методичні знахідки науковців, учителів і вказав на доцільність звернення до них.

Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти СРСР» (1959) накреслив перед тогочасною школою нові завдання. Кращі теоретики та практики добре усвідомлювали актуальність таких проблем, як підвищення ефективності педагогічного процесу, активізація навчальної діяльності школярів, розвиток їх творчої самостійності, тому у практиці шкіл було чимало нововведень. Педагоги почали працювати над визначеними проблемами. Як наслідок, на сторінках періодичних видань на початку 60-х років з'являлося чимало статей, у яких порушувались актуальні питання методичного характеру. Учителі почали більш творчо підходити до проведення уроку, визначення його структури, типології, планування. Особлива увага у висвітленні заданих питань належала педагогам Липецької області.

У 1962 році на сторінках журналу «Українська мова та література в школі» виходить друком стаття О. М. Біляєва «Про досвід раціональної організації уроку в школах Липецької області» [3], де вчений дає схвальну оцінку роботі передових учителів. Аналіз відвіданих занять, на думку методиста, дає змогу стверджувати, що головне в цьому досвіді – «боротьба з шаблоном у побудові і проведенні уроку, ефективне використання навчального часу на уроці, більш раціональна організація занять, удосконалення методів і прийомів навчання» [3, с. 83].

Уроки у школах Липецької області відзначаються змістовністю, оригінальністю; широко використовуються різні типи уроків поряд з уроками вивчення нового матеріалу: уроки закріплення, повторення, перевірки знань. Крім цього, вчителі-словесники відмовилися від трафаретного розчленування комбінованого уроку на певні етапи : вони об'єднують роботу над формуванням нових знань з удосконаленням і перевіркою раніше засвоєних, використовуючи при цьому різні види самостійної роботи. Характерною особливістю таких уроків є їх насиченість, улагоджений темп проведення, що дає змогу використовувати кожен хвилину уроку. Завдяки чіткій організації занять відпала потреба в організаційній частині уроку, адже процес підготовки повинен відбутися до уроку.

Цікавим і доцільним є об'єднання двох розрізнених процесів – навчання та виявлення знань. Із цією метою вчителі-словесники Липецької області вдосконалили методику перевірки домашнього завдання та опитування учнів : відмовилися від такого способу перевірки, коли один з учнів відповідає, а інші нічим не заняті, оскільки на уроці дублюється робота, виконана вдома. Доцільною, погоджується О. М. Біляєв, буде перевірка, яка включатиме в себе виконання завдання, аналогічного домашньому. Як наслідок, до активної роботи залучиться весь клас. Такий спосіб опитування варто практикувати тоді, коли проводиться граматичний розбір різних видів, виписування речень з художніх творів, виконання вправ за підручником, складання схем речень і речень за схемами, взаємна перевірка робіт учнями тощо.

Ми долучаємося до думки О. М. Біляєва, що коли домашнє завдання має творчий характер, варто все ж таки проводити його перевірку в класі з метою колективного виправлення допущених помилок. Вважаємо також, що опитування треба проводити для перевірки домашнього завдання з метою оцінювання домашньої роботи учнів, можна й після вивчення нового матеріалу, усвідомлення і запам'ятовування правил, а також тоді, коли виконуються вправи на закріплення вивченого теоретичного матеріалу.

Оцінювання знань і навичок учнів у липецьких школах відбувалося за допомогою застосування «поурочного балу»; вчитель враховує усю роботу учнів на уроці, оцінку виставляє наприкінці уроку, що й стимулює останніх до активної участі в ході уроку. Відзначимо, що й у сучасних школах переважно використовується липецький метод оцінювання. Хоч ми з цим частково не погоджуємося, оскільки діти хочуть уваги вчителя і відповідно оцінки за виконану домашню вправу, вивчене правило; учень також очікує мотивації оцінки, прагне почути, на що слід звернути увагу, щоб отримати вищу кількість балів. Крім цього, вчитель не завжди зможе тримати в пам'яті всі відповіді дітей, їх недоліки, тому не зуміє ретельно провести аналіз відповіді кожного учня і справедливо оцінити його знання і вміння.

За липецьким методом пропонується виклад нового матеріалу на уроках проводити якомога коротше, без зайвих слів, застосовуючи при цьому перевірені методи – бесіду,

розповідь, спостереження над мовою тощо; при цьому слову вчителя – аргументованому поясненню – відводиться основна роль.

Економне розкриття теми дає можливість більше уваги приділяти вправам, самостійній роботі учнів. Зазвичай для цього використовуються вправи з підручника, а також картки з роздавальним матеріалом. На уроці учні встигають виконати 7–8 видів вправ, що сприяє глибшому засвоєнню набутих знань, виробленню відповідних навичок. Це все призводить до того, що навчальний матеріал діти в основному вивчають під час уроку, а на домашнє завдання подається лише третина того, що вивчалось на уроці. Цим самим ліквідується переважання учнів домашніми завданнями.

Інтенсивність праці учнів на уроках рідної мови, її чітка організація, на думку Олександра Михайловича, виховує «в учнів звичку до самостійної праці, старанність, високу дисципліну. Адже кожен учень ні на хвилину не залишається без роботи. Діти бачать успіхи в навчанні, і це вселяє в них віру в свої сили, збуджує інтерес до знань, що позитивно відбивається на піднесенні успішності в школі» [3, с. 86].

Відвідані уроки в школах Липецької області дали змогу лінгводидактам судити про доцільність використання запропонованої методики, адже учні добре знали програмовий матеріал, уміло використовували набуті знання на практиці.

Поряд зі схваленням передового липецького досвіду у наукових розробках О. М. Біляєва знаходимо застереження щодо не вдумливого його використання. Учений підкреслює, що «нове, передове, що з'являється в теорії і практиці навчання і виховання учнів, не можна механічно переносити в будь-яку школу без урахування конкретних умов. Інакше нові прийоми і форми роботи, тренувальні вправи перероджуються в шаблон і, замість того, щоб сприяти вдосконаленню педагогічного процесу, тільки шкодять справі» [3, с. 83].

Для багатьох учителів використання липецького досвіду зводиться до відмови від етапної побудови уроку. Олександр Михайлович вважає, що це добре, коли шаблонну схему уроку замінює динамічне і обгрунтоване чергування творчих робіт, у процесі якого виробляються відповідні вміння і навички; проте варто пам'ятати, що урок не може бути безструктурним. Тому погоджуємось із твердженням лінгводидакта, що коли говорити про досвід роботи липецьких вчителів, то «мова має йти скоріше про зміст уроку, про поєднання різних форм і видів роботи, про поєднання опитування і навчання в єдиний процес, щоб цей процес був процесом безперервного навчання» [3, с. 85]. Готуючись до уроку, вчитель повинен чітко уявляти собі структуру уроку, систему видів робіт, що поєднується одна з одною із дотриманням принципу наступності і послідовності навчання.

Часто педагоги захоплюються надмірним використанням різних видів робіт, вправ. Як наслідок, учні не встигають за дуже швидким темпом уроку. Тому потрібно насамперед пам'ятати, що використовувати відповідні методичні прийоми потрібно, виходячи з характеру матеріалу, що вивчається, завдань, які ставить учитель перед уроком. Звідси випливає, що головним у липецькому досвіді залишається творчість, а «творчість повинна безупинно розвиватися, вдосконалюватись» [3, с. 86]. Важливо, щоб один вид роботи легко пов'язувався з наступним, щоб урок був суцільним, а не складався з окремих частин, особливо коли наступна не впливає з попередньої.

Щоб зацікавити учнів на уроці, на думку лінгводидакта, потрібно використовувати оригінальний, незвичайний підхід до вивчення програмового матеріалу. Для цього доцільним буде проведення роботи за картиною, бесіди чи цікаві розповіді на теми, які цікавлять школярів відповідно до їх вікових особливостей.

Ознайомлення з передовим педагогічним досвідом учителів Липецької області насправді дозволяє словесникам дотримуватися системи методичних рекомендацій, що сприятимуть удосконаленню навчально-виховного процесу, а також підвищенню ефективності уроків рідної мови в школі.

Вивчення передового педагогічного досвіду є одним із джерел збагачення вчителів методичними відомостями про уроки нового типу (нестандартні), про методику їх проведення, використання відповідної системи вправ тощо. Звернення до методичних надбань лінгводидактів, до аналізу їх доробок також сприяє формуванню педагогічної майстерності словесників.

Передовий педагогічний досвід висвітлювався також у педагогічних виданнях. У 1963 році вийшов у світ перший номер журналу «Українська мова і література в школі», який за роки свого існування акумулював у собі передову методичну думку кращих учителів-словесників. Добре розуміючи його значення для сучасної школи, О. М. Біляєв підготував статтю «Порадник учителя мови» [2], у якій вказав на роль, яку відіграв названий журнал за 25 років свого існування. Крім цього, вчений акцентував увагу на методичних проблемах, що порушувалися видатними лінгводидактами на сторінках періодики.

Так, у спрямуванні творчих пошуків учителя значну роль відіграли методисти В. І. Масальський (статті: «Вивчення граматики в середній школі» (1951), «Вивчення прийменників у середній школі» (1952), «Вивчення української та російської мов у середній школі» (1951)), А. П. Медушевський («Грамотичний розбір на уроках мови в середній школі» (1951), низка методичних розробок із фонетики, морфології, синтаксису), М. К. Тищенко (статті про вивчення іменника та прикметника), І. О. Синиця («Особливості усної та писемної мови учнів 5–7 класів» (1956), «Взаємозв'язок усної та писемної мови учнів 5-7 класів» (1958).

Крім цього, журнал вмщував наукові праці з питань розвитку мовлення у зв'язку з вивченням граматики (В. П. Бойчук, П. С. Стрільців), про словникову роботу (М. І. Дорошенко, І. С. Олійник), розвиток усного та писемного мовлення на уроках (В. П. Галкін, І. С. Колесник, М. В. Павлович), піднесення стилістичної грамотності учнів (В. З. Кадельчук, М. П. Миценко, М. І. Ситник, Я. С. Шлаган), взаємозв'язок у викладанні споріднених української та російської мов (С. О. Зарицький, Д. І. Мірошник, М. Д. Шахнович, Ф. Я. Середа) тощо.

Специфікою журналу було те, що у ньому обговорювалося все нове, що з'являлось у теорії та практиці навчання мови в школі. Як наслідок, виходять друком статті, що порушують питання, актуальні у другій половині 60-х років ХХ століття. Серед них основна увага приділяється фонетиці (Л. І. Прокопова, А. Г. Кващук), вивченню словотвору, граматики та правопису (В. Я. Мельничайко, Л. П. Рожило, Л. М. Симоненкова), лексики (Н. А. Пашківська, Л. М. Симоненкова, В. Я. Мельничайко, Л. М. Марченко).

Удосконалення шкільної освіти викликало потребу в модернізації форм і методів роботи з учнями. Публікуються статті, автори яких діляться досвідом удосконалення існуючих і шукають нових методів роботи на уроці для забезпечення всебічного розвитку особистості. Як передова у 1972 році виходить у світ праця О. М. Біляєва «Сучасний урок мови» [4], у якій відповідно до нових вимог розглянуто зміст, побудову та методику проведення уроку української мови в середній школі.

Спостерігаємо, що О. М. Біляєв схвально відгукується про передовий педагогічний досвід своїх сучасників, проте наголошує, що використовувати його потрібно відповідно до вимог і завдання конкретної школи.

Серед відомих пошуків лінгводидакта є такі, що пов'язані з визнанням окремих видатних учених сучасності, їхньої педагогічної і методичної творчості. Знаходимо низку інформаційних статей про відомих методистів, серед яких О. П. Мазуркевич («О. П. Мазуркевич (До 70-річчя з дня народження)») [6], С. Х. Чавдаров, В. Я. Мельничайко, М. Г. Стельмахович.

Відомості про останні три персони подано в енциклопедії «Українська мова» [6]. Добре обізнаний з діяльністю видатних методистів, О. М. Біляєв коротко схарактеризував основні віхи життєвого шляху та наукові досягнення учених. Так, наприклад у статті «Стельмахович Мирослав Гнатович» [6, с. 597], подано лише окремі моменти з життя професора. Доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України досліджував проблеми формування культури усного мовлення учнів, етнопедагогічні засади методики мови, систему мовних вправ та завдань. Основним його працями були методичні посібники «Розвиток усного мовлення на уроках української мови» (1976), «Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4–8 класах» (1981), «Методика викладання народознавства в школі» (1995), монографія «Народна педагогіка» (1985).

Вагоме місце у методичній науці, на думку О.М.Біляєва, посідає постать українського педагога, методиста, члена-кореспондента АПН РРФСР, професора Київського інституту, директора УНДІПу (згодом НДІ педагогіки УРСР) С. Х. Чавдарова. Коло інтересів цього науковця охоплювало чимало питань, найголовнішими з них вважає Олександр Михайлович, проблеми навчально-виховної роботи в школі, історії педагогічної думки, методики викладання

української мови в школі тощо. Науковий доробок С. Х. Чавдарова складають численні підручники з української мови для 1–4 класів, посібники з методики викладання української мови в школі та безліч статей, у яких порушувалися актуальні тогочасні питання.

О. М. Біляєв уклав енциклопедичну статтю з відомостями про професора, доктора педагогічних наук Мельничайка Володимира Ярославовича. У полі зору ученого знаходилися актуальні питання синтаксису, мовлення учнів, стилістичної роботи в школі, позакласні та факультативні заняття з мови тощо. Основними його працями вважаються: «Робота з граматичними синонімами на уроках української мови в IV–VIII класах» (1975), «Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. Переклад» (1984), «Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови» (1986) тощо.

Дещо іншою за спрямуванням є стаття О. М. Біляєва про О. Р. Мазуркевича, оскільки він висвітлює матеріал про вченого у галузі методики вивчення літератури в школі. Це, знову ж таки свідчить про обізнаність О. М. Біляєва не тільки з особливостями розвитку методики української мови, а й літератури, а також про багатогранність його наукового світогляду. Академік АПН СРСР, доктор педагогічних наук, професор Олександр Романович Мазуркевич є автором численних праць з історії та теорії педагогіки, методики літератури, літературознавства, критики, публіцистики («Виховна сила художньої літератури», «Нариси з історії методики української літератури»), підручників з української літератури для загальноосвітніх шкіл. О. М. Біляєва і О. Р. Мазуркевича поєднувала спільна праця над розквітом українського слова у процесі інтеграції мови і літератури.

Звернення до наукових надбань вітчизняних методистів, на думку О. М. Біляєва, є одним із шляхів вдосконалення педагогічної майстерності словесників, а відтак і підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Як завжди, учений застерігає від сліпого наслідування досвіду, набутого ученими, учителями-словесниками, оскільки будь-яка методика вимагає творчого використання передового педагогічного досвіду.

Проведений аналіз дає право стверджувати, що О. М. Біляєв не стояв осторонь важливих методичних проблем, однією з яких є вивчення передового педагогічного досвіду. Хоч змінюється час, людство дедалі більше прогресує, але проблеми залишаються ті ж. Тому доцільним буде звернення багатьох педагогів до надбань науковця з метою піднесення рівня навчання мови в загальноосвітній школі, що є особливо актуальним у наш час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О. М. Мазуркевич О. Р. До 70 річчя з дня народження (спеціаліст в галузі педагогіки) / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 10. – С. 78–79.
2. Біляєв О. М. Порадник учителя мови [Про роль журналу «Українська мова і література в школі» в роботі вчителів України] / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 3. – С. 73–78.
3. Біляєв О. М. Про досвід раціональної організації уроку в школах Липецької області / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1962. – № 3. – С. 83–86.
4. Біляєв О. М. Сучасний урок мови / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 9. – С. 1–10.
5. Біляєв О. М. За творче використання липецького досвіду [учителів] / О. М. Біляєв, І. І. Ярмач // Українська мова і література в школі. – 1963. – № 5. – С. 3–10.
6. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Титаренко, М. П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 725 с.